

A finn helyesírás fejlődése a XVI–XVII. században

BÚDI Regina

A nyelvek helyesírási rendszerének kialakulása általában hosszú időt vesz igénybe. Így történt ez a finn nyelv esetében is. A finn írásbeliség a XVI. század közepén jött létre, helyesírása ekkor még rendkívül következtelen és zavaros volt. Az Agricola utáni időszakban a nyomtatott művek számának növekedése a helyesírás egységesítésére való törekvést kényszerítette ki. A mérföldkövet az 1642-es Biblia megjelenése jelentette: a fordítócsoport igyekezett rendet tenni a finn helyesírás rendszerében, de persze még így is maradtak hiányosságok e téren.

Az írott nyelv – és azon belül a helyesírás – kialakulását nagymértékben segítette a könyvnyomtatás fejlődése. Mivel a nyomdák elsősorban az oktatás elterjedésével jöttek létre (az oktatás fejlődését és az anyanyelv fontosságát pedig a reformáció indukálta), ezért Finnországban csak az 1600-as évek elejétől nyomtattak könyveket. Előtte (és még sokáig utána is) Stockholmban, ill. kisebb mértékben Németországban nyílt lehetőség finn nyelvű irodalmat megjelentetni. Az idegen nyelvi környezet, a finnül valószínűleg nem tudó nyomdászok negatívan befolyásolták a finn helyesírás minőségét. (A korszak nyelvéről l. Häkkinen 1994: 20–24, 37–47, 77–97, 161–180; Koivusalo 1997: 11; Lehikoinen – Kiuru 2009: 61–91, Rapola 1933: 47–95; 1962: 41–70.)

E két évszázad helyesírásáról finnül számos publikáció jelent meg egyetemi tankönyvekben és a XVI–XVII. századi szövegekről írott tanulmányokban (bár ezek általában csak az adott szöveg helyesírásáról szólnak). Tanulmányomban a magyar közönség számára igyekszem részletes, átfogó képet adni a jelzett időszak helyesírásáról, annak fejlődéséről. A dolgozat első részében Agricola korának helyesírásáról írok: először a mássalhangzók, majd a magánhangzók jelölésével foglalkozom. A második fejezetben ugyanezen szisztéma szerint elemzem a finn helyesírás történetében később meghatározóvá vált 1642-es bibliafordítás ortográfiáját. A harmadik egységben olyan hangok lejegyzésének történetét tárgyalom, amelyek a vizsgált időszakban a finn hangrendszer teljes jogú tagjai voltak, később azonban kikerültek onnan.

Tanulmányomat XVI–XVII. századi Miatyánk-szövegekkel egészítettem ki, ezek hitelesen illusztrálják a helyesírás fejlődését.

1. Agricola és kora

1.1 A helyesírás változatosságát befolyásoló tényezők

A finn írott nyelv fejlődésének kezdeti szakaszában az írásmód rendkívül következetlen volt. Az „egy betű – hangkörnyezettől függetlenül – egy hangot jelöl” elv csak nagyon későn érvényesült a finnben. Az alapproblémát az jelentette, hogy általában olyan idegen nyelvek (svéd, latin, német) írásmódját követték, amelyek nagyban eltértek a finntől, és különféle, de nem a finn nyelvnek megfelelő megoldásokat kínáltak. Ráadásul sem a német, sem pedig a svéd szövegek helyesírása nem volt még végleges abban az időben, ez is növelte a sokszínűséget (Ikola 1984: 114–131; Lehtikoinen – Kiuru 2009: 61).

A német nyomdahagyomány gót betűket használt, ez alapján a finn is. Ha a szövegben latin szó volt, azt dőlt betűvel szedték. A nagybetűket többször és szabadabban használták: a főneveket, illetve a hangsúlyozni kívánt fontosabb, kiemelendő szavakat nagybetűvel írták. Vesszőket és ékezeteket nem használtak, a perjel (/), illetve a betű feletti kis *e* szolgálták ezen funkciókat (Häkkinen 1994:161–162).

Mivel a hangokat többféle módon is le lehetett írni, egyazon lejegyzőnek többféle írásmódja is létrejöhetett ezáltal. Nem figyelték meg a saját, korábban használt írásmódjukat sem, és nem is nagyon törekedtek a hasonlóságra, az egységesítésre. A lejegyzők néha átvették egymás jelölésrendszerét is, így azokból nem lehet utólag az íróra következtetni – például az 1551-ben megjelent *Dauidin Psaltari* szerzőjének megállapítása éppen emiatt okoz fejtörést a kutatóknak (Häkkinen 1994: 84–85).

A heterogenitás oka nem csak a lejegyzés változatosságában rejlett. Akkoriban még nem létezett egységes irodalmi nyelv, csak a különböző nyelvjárások nyelvváltozatai. Ebből következik, hogy mindenki a saját nyelvjárását jegyezte le, annak sajátos szavaival és hangtani módosulásaival. Mivel azonban egymás műveiből is idéztek és vettek át részeket, a nyelvhasználat alapján sokszor nehéz megállapítani az író személyét. Később az egységes finn irodalmi nyelv kialakulásában a délnyugati (Turku környéki) nyelvjárásnak volt döntő befolyása, bár ez korántsem jelenti azt, hogy ne kerültek volna be szavak a keleti nyelvjárásból – általában egy-egy onnan származó író jóvoltából (Ikola 1984: 116; 149–154; Rapola 1947: 14–19). A délnyugati nyelvjárás egészen a XIX. századig uralta a finn irodalmi nyelvet, amikor is megkezdődött az ún. nyelvjárási harc (murteiden taistelu). Ekkor a nyugati nyelv-

járás meghatározó jellegét támogatókkal szemben megjelentek a keleti dialektus hívei. A nemzeti romantikus eszmék révén az ősi karjalai szövegek iránt mutatott érdeklődés és a nyelv szókincsének gazdagítása okán a két fél között kompromisszum született, így mind a nyugati, mind a keleti nyelvjárás egyaránt gazdagítja az irodalmi nyelvet a XIX. századtól egészen napjainkig (Lehikoinen – Kiuru 2009: 7–11).

1.2 Agricola és kortársai helyesírása

Agricola első nyomtatott nagy munkája az *Abckiria* (Ábécéskönyv) volt, az ebben használt írásmódot követi más műveiben is. Mivel ezek a művei meghatározók voltak kortársai számára, lejegyzési mintául szolgáltak. Azonban kortársainál, Hemminkinél, Juustennél, Sorolainennél saját vonások és megoldások is megfigyelhetők, ebből következett a kor helyesírásának sokszínűsége és következetlensége.

Az Agricola Ábécéskönyvének elején közreadott ábécé a latin mintát követte. Ez a betűkészlet majdnem ugyanaz volt, mint ma is, csak a *j* maradt ki belőle, s többtelelem az *ä*. Az *ä* és *ö* magánhangzókat, ill. az *ff*-et idegen (svéd) hangokként tüntette fel. Ábécéjében helyet kapott a *b*, *c*, *d*, *f*, *q*, *w*, *x*, *z* is (Agricola 2007: 63–64).

A mássalhangzók közül az *l* és *r* jelölése nem tért el a maitól. A szóvégi nazális helyett néha egy-egy vonalat tettek az azt megelőző magánhangzóra, (főként az *n*-t jelölték így). Ezt a jelölésmódot a latin kódexekből vették át (ez egész Európában általánosan el volt terjedve ekkoriban).

A [s] hangot az *s* betű kívül jelölhette *sz* és *β* is, a *tz* mássalhangzókapcsolatban pedig *z* (pl. *anssion* = mai alakja: *ansion*, *szormi* = *sormi*, *seitzemen* = *seitsemän*). A [ks] hangkapcsolat jele *x* volt (*ydhexen* = *yhdeksän*, *tarpexi* = *tarpeeksi*).

Ha a [p], [t] és [k] hangok nazális után álltak, akkor lejegyezve zöngés zárhang (*b*, *d*, *g*) lett belőlük (*ombi* = *on(pi)*, *caupungi* = *kaupunki*, *andanut* = *antanut*). A [t]-t jelölhették *th*-val, *d*-vel, *dh*-val, *dt*-vel (*ramatudh* = *raamatut*, *nimedt* = *nimet*, *näeth* = *näet*). A [k] hangnak a *k* betűn kívül hangkörnyezettől függően még sok jelölési formája akadt: *c*, *ck*, *ki*, *ch*, *g*, *gh*, (*kieula* = *keula*, *sachka* = *saakka*, *wirghalla* = *virgalla*). Az *ui* diftongus előtti [k] hangot a latin alapján *q*-val is jelölték: *quin* = *kuin*.

A [h]-t sok esetben nem is jelölték, ha igen, akkor *h*-val, *ch*-val vagy esetleg *c*-vel: *madolinen* = *mahdollinen*, *wapachtaia* = *vapahtaja*, *tacto* = *tahto*. Svéd jövevényszavakban *ff*-fel is jelölték (és lehet hogy úgy is mondták): *wffrata* = *uhrata*, *lyffty* = *lyhty*.

A [v] hang jelölésére is több különböző betűt használtak: *v, w, u, wu* (*voima* = voima, *wisaudhen* = viisauden, *tauarat* = tavarat, *sywuyys* = syvyys). Hasonlóan sokszínű volt a [j] lejegyzése: *j, i, ij, y, g, gh* (*ja* = ja, *ia* = ja, *luija* = luja, *söyan* = syöjän, *wäighy* = väijyy, *welgilleni* = veljilleni.) (Häkkinen 1994: 171–174; Lehikoinen – Kiuru 2009: 61–69.)

A **magánhangzók** hosszúsági fokát a XVI. századi finn írott nyelvben még nem jelölték következetesen, korántsem alakult ki még olyan logikus rendszer, mint a mai, így azt sem tudjuk, hogyan hangozhattak a leírt szavak. Általában az első szótagi hosszú magánhangzókat jelölték kettőzéssel, esetleg diftongussal, viszont az egy betűvel való lejegyzés is előfordult (példák a tanulmány végi Miatyánkokban olvashatók). A hosszú [i] jelölésére általában az *ij* betűkapcsolatot használták (*kijten* = kiitän, *nijn* = niin, *lijateckin* = liiateckin). Ez a jelölésmód az 1700-as évekig élt. A szóvégi hosszú magánhangzókat általában röviden jelölték, ennek lejegyzését azonban a nyelvjárássok befolyásolták. A délnyugati területeken a rövidítés volt az általános és mivel ennek a nyelvjárásnak meghatározó szerepe volt az akkori írott nyelv-re, ez terjedt el (Lehikoinen – Kiuru 2009: 62–63).

Az [o] hangot *o* vagy *å* betűvel jelölték (*olcohon* = olkoon, *hånga* = honka). Az *o* betű jelölhetett hosszú és rövid hangot, illetve [uo] diftongust is (*worihin* = vuorihin, *Somen* = Suomen). Ugyanígy az *ö* is lehetett a hosszú és a rövid hang jele mellett az [yö] diftongusé is (*mös* = myös, *öte* = yötä, *töödh* = työt). Az [e] hang jelölése *e*-vel vagy *ä*-vel történt, de hogy milyen mértékben és mennyire következetesen használták az *ä*-t, az nyelvjárássfüggő volt. A hosszú [ä] lejegyzése *äe* és *eä* formában történt. Az [i]-t jelölte *i*, diftongusban *ij*, ritkán *j* és *y* is (*ilman* = ilman, *taijwalinen* = taivaallinen, *jtze* = itse, *ey* = ei). Az [ü] hangot jelölhette *y, u, i, ij* és *w* is (*leuli* = lölyly, *kieuhe* = köyhä, *ijxinens* = yksinänsä, *hywuwdens* = hyvyytensä). A *u* jelölései szintén változatosak: *u, v, w, wu* (*vlos* = ulos, *wuida* = uida, *mwidhen* = muiden), utóbbi kettővel a hosszú [u] hangot jelölték.

A diftongusokat sokféleképpen jegyezték le. Vagy a most is használatos jelölést alkalmazták (az *ie, au, eu, iu, ou, ey* diftongusokat már általában így írták (*sielut* = sielut), vagy inkább hosszú magánhangzót használtak erre: *hoone* = huone, *löö* = lyö, *toore* = tuore. Mivel az [u] és [y] jelölése ekkor még nem szilárdult meg, az ezeket tartalmazó diftongusok jelölése is igen sokféle volt (*avtuas* = autuas, *haucutella* = haukutella, *peydheth* = pöydät, *kiwsaia* = kiusaaja). (Häkkinen 1994: 171–174; Lehikoinen – Kiuru 2009: 64–65; Rapola 1965: 69–76.)

2. Az 1642-es Biblia helyesírása

Az első teljes bibliafordítás elkészülte a helyesírás fejlődésére is jelentős hatást gyakorolt. A fordítók több esetben az agricolai hagyományokat is követették, de emellett nagymértékben törekedtek arra, hogy egy betű egy hangot jelöljön. Az ortográfiát jelentősen befolyásoló másik mű ekkortájt Jonas Rauhmannus *Manuale Finnonicum*-a volt. Ezt többen olvasták, mint a nehezen megszerezhető Bibliát. Ezek után sokáig nem változott a helyesírás, csak az 1700-as évek végén kezdtek újra foglalkozni vele, ekkor elsősorban Antti Litzelius fordított figyelmet rá (Lehikoinen – Kiuru 2009: 70–71).

A **mássalhangzók** jelölése sok változáson ment át Agricola óta, de voltak olyanok, amelyeknek a jelölése hamar megszilárdult (például: *l, r, j, h*).

Csak néhány fonémát jelöltek többféleképpen helyzetüktől függően, így például a [k] jele magas magánhangzó előtt *k*, mély magánhangzó előtt *c*, gemináltan *ck*, de gyenge fokban *g* (vagy nem is jelölték). A *q* használata megszűnt. A [δ] zöngés spiránst *d*-nek írták. A [θθ] hangot *dz* betűkapcsolattal jelölték: *idze* = *itse*, *cudzutan* = *kutsutaan*, *ylidze* = *ylitse*. A [v] hangot *v*-vel vagy *w*-vel (*hywäksi* = *hyväksi*, *jocapäiwäisixi* = *jokapäiväisiksi*), az [s]-t *s* vagy *f* betűvel, a [ks] hangkapcsolatot *x*-szel írták. Nazális vonalakat az 1600-as években már nem használtak (Häkkinen 1994: 177; Ikola 1984: 126–129; Lehikoinen – Kiuru 2009: 70).

Bizonyos mássalhangzó-kapcsolatok kiejtése és lejegyzése még az Agricola utáni időszakban sem szilárdult meg teljesen. A likvidákat és nazálisokat követő [p], [t], [k] hangokat az 1642-es szövegben általában még zöngés zárhangokként tüntették fel (*waldacunda* = *valtakunta*, *andexi* = *anteeksi*, *syndim* = *syntimme*, *hengi* = *henki*, *ombi* = *ompi*), de van példa másfajta jelölésre is: *kynttilän*, *kamppaus*, *polttaa* (ezek már a mai alakokkal egyeznek meg). Az [rt] hangkapcsolatból a fokváltkozás során általában *rδ* lett és nem *rr*, *mint ahogyan ma: virta : wirdhat* (ma: *virta : virrat*). A *ht* kapcsolat még nem fokváltkozott: *tahtoa : tactot* (ma: *tahdot*) (Häkkinen 1994: 171–172; Lehikoinen – Kiuru 2009: 70–71; Rapola 1966: 38).

A **magánhangzók** lejegyzése erre az időszakra viszonylag logikussá vált. Az [a], [o], [u], [ö], [y] hangok önállóan előfordulva a maihoz hasonló módon jelentek meg. Az [e] és [ä] fonémák jelölése elkülönült (*neljäldä* = *neljäلتä*, *ärelä* = *ääreltä*, *näemme* = *näemme*), s elvált egymástól az [i] és [j], illetve az [u] és [v] hangok jelölése is. A hosszú [i]-t azonban továbbra is *ij* kapcsolattal jelölték (*wiipymän* = *viipymän*, *sijnä* = *siinä*).

Ennek a Bibliának egyik gyengesége, hogy a nem elsősztági hosszú magánhangzókat sok esetben röviden írták, így nem mindig lehet megkülönböztetni egymástól a rövid és a hosszú formákat. Ehhez hozzájárult a nyelvjárási sokszínűség is, például az irodalmi nyelvet nagyban befolyásoló nyugati nyelvjárás jellegzetessége a hangsúlytalan szótag hosszú magánhangzójának lerövidítése (pl. *heiniä* > *heini* > *heini*) – emiatt nem jelölték írásban sem hosszan.¹ Ez az 1800-as évekig így volt. Csak az első szótagi hosszú magánhangzók agricolai hagyományokon alapuló jelölése és az illativusban lévő hosszú magánhangzók lejegyzése volt következetes (mivel az illativusban a két magánhangzó közül kiesett a *h*, például *turmeluxeen*, *cuumaan*) (Lehikoinen – Kiuru 2009: 70–71).

Mivel a magánhangzók lejegyzése ekkorra vált következetessé, a diftongusok lejegyzése még nem volt egységes. Annyi biztos, hogy a nyíló diftongusok (*ie*, *uo*, *yö*) jelölése már hasonló volt a maihoz. Ám a kettőshangzókra nagy hatást gyakorolt a nyelvjárás is, például a nyugati nyelvjárás hatására az 1642-es Bibliában sok olyan szót találunk, melyben az *i*-végű diftongusok hangsúlytalan szótagban sokáig fennmaradtak. Ezek a szavak ma *o*-ra és *ö*-re végződnek: *isoi* = iso, *orwoi* = orpo. A fentebbi okból ennek a kornak a diftongusairól és azok lejegyzéséről csak a nyelvjárások kellő ismeretével lehet kielégítő leírást adni, melyet itt most nem áll módomban megtenni.

3. Bizonyos hangokat eddig nem érintettem különlegességük miatt, ezekről most szólok. Sorsukat az első lejegyzési formájuktól egészen a kiveszésükig követem nyomon. Ezek a hangok a zöngés palatális és dentális spiráns, illetve utóbbinak zöngétlen párja. A régi finn nyelvben előforduló hangokról van szó, amelyek a mai helyesírási és kiejtési rendszerre is rányomták a bélyegüket annak ellenére, hogy már nem fordulnak elő a mai finn nyelvben. Többnyire hangkapcsolatokban lelhetők fel, és az ezeket jelölő betűkapcsolatoknak az idők során való formálódása, viselkedése bizonyítja meglétüket a régi finnben.

Az egyik legjelentősebb problémát a **zöngés dentális spiráns**, a [ð] lejegyzése okozta (részletesen taglalja Rapola 1966: 89–116, 118, 122, 137–170). Ez a hang a minőségi fokváltakozásban a *t* gyenge fokú párja (*katu* : *kadun*). Mivel erre a hangra a latin betűket használó svéd (majd finn) ábécében nem volt megfelelő jel, ezért a svédben meglévő, de a finnben „felesle-

¹ A hangsúlytalan szótagi rövid magánhangzó abban az esetben viszont megnyúlt, amikor az első szótagi eredetileg rövid volt: *Turüs* ’Turussa’; ez a jelenség a mai finn nyelvben is megvan (Häkkinen 1994:177; Rapola 1947: 79, 84).

ges” *d*-t (és *dh*-t) kezdték felhasználni a [ð] jelölésére. Az 1642-es Bibliában már egyértelműen a *d* jelzi ezt a hangot. Ez a hang még nagyon sokáig nem volt azonos a ma *d* betűvel jelölt hanggal. Még az 1800-as évek végén írt nyelvtanok is figyelmeztetnek arra, hogy a leírt *d* a finn nyelvben egy lágyabban ejtett [d] hangot jelöl. A „mesterséges megoldást” jól igazolják a nyelvjárások is: a [ð] helyén a nyugati nyelvjárások nagy részében [r], [l] áll (*meirän, meilän*) vagy hangkiesés történt (*meiän = meidän*), a keleti nyelvjárásokban [v]-vé, [j]-vé vagy [h]-vá alakult (*sovan, jähä*) (Häkkinen 1994: 166; Rapola 1947: 23).

A régi és a mai finn hangrendszer másik nagy különbsége a **zöngétlen dentális spiráns** [θ] megléte és jelölése volt. Ez főként gemináltan [θθ] fordult elő (Rapola 1966: 118). Ennek a hangnak a mai nyelvjárási megfelelései ugyancsak sokfélék. Ez a sokféleség a korabeli kiejtészváltozatoknak megfelelően ingadozott. A hosszan ejtett zöngétlen dentális spiránst sok (de nem minden) nyelvjárásban használták az 1500-as és 1600-as években (ezt alátámasztja az 1642-es Biblia *dz*-je, ill. korabeli *d*-s jelölések), sőt, bizonyos helyeken, főként Ala-Satakunta vidékén még a XX. században is. Azonban ennek a hangkapcsolatnak az ejtése az 1700-as évektől kezdve a nyelvjárási területektől függően eltérő lett, ma délnyugaton [tt]-t, keleten [ht]-t vagy [ss]-t ejtenek [ts] helyett (Lehikoinen – Kiuru 2009: 77–78). Agricola ezt *tz* betűkapcsolattal jelölte (ami jelölhetett [ts] hangkapcsolatot is), az 1642-es Bibliában *dz*-vel írták. Később – a többi nyelvjárások gyakorlata is hatott az írásmódra, pl. *hdh, dh, ts* jelölési módok is megjelentek (*ihdhe: ihte = itse, mehdhän: mehtän = metsän, Ruohdhin: Ruhtin = Ruotsin, odtssan = otsan, wadtssans = vatsans*). Ennek a hangnak a *ts*-sel való jelölése végül csak az 1700-as években szilárdult meg. Florinus *tz*-vel jelölte, amit svéd mintára [ts]-nek kezdtek mondani, majd a jelölésben is *ts*-re váltottak. Az 1850-es évekre tűnt csak el véglegesen a *tz* írásmód. Ezt a hangot a mai irodalmi nyelvben egyöntetűen [ts] kapcsolattal jelölik. Ez a kiejtés kezdettől fogva inkább a keleti nyelvjárásokat jellemezte (Häkkinen 1994: 167–168; Ikola 1984: 114).

Sokáig hasonlóan problémás volt a fokváltakozásban a [k] gyenge fokú megfelelőjének, a **zöngés palatális spiránsnak** [ɣ] a jelölése (*joki : joyen > joen*), erre a *g, gh* és *ghi* betűket, betűkapcsolatokat használták (*pelghon = pelon, sugulle = suvulle, nelghien = nälän*) (Rapola 1966: 48–86, 123–137). Valószínűsíthetően ez a hang Agricola idejében már eltűnt a beszédből, erre a következtelen írásmódból következtethetünk (*wlgos* és *vlos = ulos, wigha* és *wiat = viat*), de a hangrendszer-leírásokban sokáig még szót ejtettek róla, például Juslenius 1745-ös szótárának előszavában. A spirantizációt bizonyos nyelvjárások az 1900-as évek elejéig megőrizték (az Eurajoki és a Rauma

környéki a leghosszabban). A palatális zöngés spiráns leginkább a két *u* közötti helyzetben őrződött meg az írott finn nyelvben, egészen az 1800-as évekig (*lugun, sugun*), de az uralkodó írásmód már ekkor is a *suwun* és *luwun* volt (Häkkinen 1994: 166–167; Rapola 1966: 77).

3. A helyesírás fejlődése a Miatyánk-fordítások tükrében

A Miatyánk négy korai fordításában jól látszanak a helyesírás fejlődésére jellemző tétova útkeresések. A szövegekben kövérrel szedtem az agricolai helyesírásra jellemző jegyeket, illetve Finno és Sorolainen ettől eltérő lejegyzési módjait.

Miatyánk Agricola *Abckiria* című művéből (1543)

ISe meinen / ioca olet taiuasa. Pyhetty olkon sinun **nimm**es. Lehestulkon sinun **waldacunn**as. Olcon sinun **tactos nijn** maasa **quin** on taiuassa. Anna miele **tenepeiu**en / meiden **iocapeiu**enen leipen. Ja anna meiden **syndinne andexi** / **ninninquin** me meiden **welgol**isten **anname**. Ja **ele iodh**atta meite kiusauxen. Mutta **päste** meite pahasta. Sille ette sinun on **waldacunda/ ia woima** / **ia cunnia ijancaikisesta ijancaikisehen** Amen. (Agricola 2007: 11–12.)

Miatyánk Agricola *Se Wsi Testamentti* fordításának (1548) Máté evangéliumából (6: 9-13)

Ise meiden ioca olet Taiuais. Pyhetty olcon sinun **nimes**. Lehestulkon sinun **waldakund**as. Olcon sinun **tactos nin** maasa, **quin** on Taiuais. Anna meille **tenepeiu**enä meiden **iocapeiu**enen leipen. Ja anna meille **synnime andexi ninquin** me **annama** meiden **welghol**isten. Ja **ele iohdata** meite kiusauxen. Mutta **päste** meite pahasta. Sille ette sinun **ombi** waldakunda, **ia woijma**, **ia cunnia ijancaikisudhes**. Amen (Rapola 1968: 12.)

Miatyánk Jaakko Finno zsoltárkönyvéből (1583)

Isä **meidhän** ylhäl taiuas / An aina **nimes** pyhittä / **Lähestykön** waldacundas / Sun **tactos olcon nijn** maasa / **Quin se tapactupi** taiuasa / An **meil iocapäiuäinen** leipä / **Meidhän ricoxem ia wian/ An andexi Herra pian** / **Ninquin me tadhom mielestäm Vnhotta** **meidhän wihamiestäm Älä** **meit iodhat** kiusauxen / **Caickest** pahast ia hädhästä. (Finno 1988: 239–240.)

Miatyánk Eerik Sorolainen 1614-es katekizmusából

Isä meiden **joca** olet taiwas / **Pyhitetty olcon sinun Nimes** / **Lähestulcon sinun waldacund**as / **Olcon sinun tahtos nijn** maasa **cuin** on taivas

(taivahas)² / Anna meille **tänäpäiven** (tenepäivän) (meiden) jocap**äiväinen** Leipä (m) / Ja anna meiden Synnit (welkam) andexi / ninquin me annamme meid(h)en welgolisten(m) Ja **älä johdata** meitä kiusauxen / Mutta **päästä** meitä pahasta / Sillä että sinun (sinulle) on waldacunda/ woima ja cunnia ijancaickisesta (ijancaickisest) nijn ijancaickisehen (ijancaickisen) / Amen.

Bár mint fentebb jeleztem, az 1500-as évek helyesírása még korántsem volt egységes, bizonyos hangokat már következetesen és hasonlóan jegyezték le ezekben a példaszövegekben. Például az [l] és [r] hangok jelölése megegyezik a maival. Az [s] hangot *s* vagy *ss* betűvel írták, de az *s* jelölhetett több esetben hosszú hangot is (*taiuasa* ~ *taiuassa* = taivassa, *maasa* = maassa). A [ks] mássalhangzó-kapcsolatot *x*-szel jelölték mindegyik szövegben, és a hosszú [i] hangot is következetesen mindenhol *ij* hangkapcsolattal írták.

A négy fordítás között hét évtized telt el, a változások ennyi idő alatt is szembeűnőek. Az 1614-es fordításban például a [j] hangot *j* betű jelöli (*joca*, *johdata*, *ja*), míg a korábbi szövegekben az *i*-t használták fel erre (*iohdata*, *ioca*, *ia*). A [v]-t *v*-vel vagy *w*-vel írják, tehát ha még következtelenül is használják ezt a kettőt (két magánhangzó között is található *w*), *u* már nem fordul elő *e* hang lejegyzésére. A *kuin* már *c*-vel és nem *q*-val van írva, és egyre többször fordul elő *ä* ott, ahol korábban még *e* állt (*leipä* – *leipen*, *tänäpäiven* – *tenepäiuen*, *päste* – *päästä*). Az *u* jelölésében is látható a fejlődés: míg Finno – latin mintára – [u] hangot is jelölt *v*-vel (*vnhotta*, vö. Häkkinen 1994: 459), addig Sorolainennél már nem fordul elő ilyen. A szövegekben azonban érzékelhető a sokféleség, a fokváltakozások mássalhangzó-kapcsolatainak lejegyzése eltérő: még több helyen találkozunk a spiránsokat jelölő *g*, *gh*, *dh* betűkapcsolatokkal (*welgolisten*, *iodhatta*, *welgholisten*, *iohdata*, *ijancaikisudhes*, *meidhän*). Több esetben megfigyelhető a kettőzés vagy annak elhagyása, tehát a hangok hosszúságának jelölése is igen bizonytalan (*nimmes*, *nimes*, *annamme*, *anname*, *päste*, *päästä*).

A Miatyánk 1642-es fordítása és azt követően megjelent szövegek jól illusztrálják a helyesírás változásait, és jól megfigyelhető az egységesülés is. Itt is kövérrel szedtem a fontos változtatások eredményeként létrejött lejegyzési megoldásokat, ill. az 1642-es ortográfiától való eltéréseket (ezekből nincs sok!).

² Sorolainen a Miatyánk soronkénti tárgyalásánál már másképp írja, ezeket az eltérő lejegyzéseket zárójelbe tettem.

Miatyánk az 1642-es teljes Bibliából, Máté evangéliumából (6: 9-13)³

Isä meidän joca olet taiwais. Pyhitetty olcon sinun nimes. Lähestykön sinun waldacundas. Olcon sinun tahtos **nijn** maasa **cuin** taiwais. Anna meille tänäpäni meidän jocapäiwäinen leipäm. Ja anna meille meidän welcam andexi / nijncuin mekin annam meidän welgollistem. Ja älä johdata meitä kiusauxeen. Mutta päästä meitä pahasta. Sillä sinun on waldacunda / ja woima / ja cunnia/ ijancaickisest / Amen.

Miatyánk Gezelius *Yxi paras Lasten tawara című munkájából* (1666)⁴

Isä meidän joca olet Taiwaisa. Pyhitetty olcon sinun Nimes. Lähestulkon sinun waldacundas Olcon sinun tahtos / nijn Maasa cuin Taiwaisa. Anna meillen tänäpäiwänä meidän jocapäiwäinen Leipäm. Anna meidän Syndim andexi / **nijn** quin me annamme meidän welgolistem. Älä johdata meitä kiusauxen. Mutta päästä meitä pahasta. Sillä että sinulla on waldacunda woima ja cunnia/ ijancaickisesta nijn ijancaickisehen. Amen.

Miatyánk Luther katekéisének finn fordításából (1695)⁵

Isä meidän joca olet Taiwas: Pyhitetty olcou sinun nimes. Lähestykön sinun waldacundas. Olcon sinun tahtos nijn maasa cuin Taiwais. Anna meille tänäpäni meidän jocapäiwäinen leipäm. Ja anna meille meidän welcam andexi / nijncuin mekin andexi annam meidän welwollistem. Ja älä johdatta meitä kiusauxen. Mutta päästä meitä pahasta. Sillä sinun on waldacunda / ja woima / ja cunnia ijancaickisest/ Amen

És álljon itt végül a mai fordítás:

Isä meidän, joka olet taivaissa! Pyhitetty olkoon sinun nimesi. Tulkoon sinun valtakuntasi. Tapahtukoon sinun tahtosi, myös maan päällä niin kuin taivaassa. Anna meille tänä päivänä jokapäiväinen leipämme. Ja anna meille velkamme anteeksi, niin kuin mekin annamme anteeksi niille, jotka ovat meille velassa. Äläkä anna meidän joutua kiusaukseen, vaan päästä meidät pahasta. [Sillä sinun on valtakunta ja woima ja kunnia iankaikkisesti.] Aamen (Pyhä Raamattu 1992).

---

³ Az 1642-es teljes Biblia megtalálható a Finn Nemzeti Könyvtár elektronikus gyűjteményében: <http://www.doria.fi/handle/10024/66164>

⁴ Gezelius munkája megtalálható a Finn Nemzeti Könyvtár elektronikus gyűjteményében: <http://s1.doria.fi/helmi/bk/rv/gezelius/fem970033/slides/abc03.html>,
<http://s1.doria.fi/helmi/bk/rv/gezelius/fem970033/slides/abc04.html>

⁵ Ez a mű egészében fellelhető a Finn Nemzeti Könyvtár elektronikus gyűjteményében: http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/70874/ML_2.pdf?sequence=1

Az 1642-es Bibliában és az utána keletkezett szövegekben jól megfigyelhetők a következetességre való törekvés nyomai. Nem található annyi különbség ezen szövegek között, mint a korábban keletkezettek között.

A dentális zöngés spiránst már *d*-vel jelölik, ahogy a *meidän* esetében látjuk, a [v]-t következetesen mindegyik szövegben *w*-vel írják (*waldacunda*, *woima*, *waldacundas*, *taiwais*, *jocapäiwäinen*, *welcam*, *welgollistem*). A *k* hang jelölése az agricolai hagyományok szerint legtöbb esetben még úgy alakul, hogy a magas magánhangzó előtt *k*, a mély után *c* áll, a gemináltat pedig *ch*-val írták, de bizonyos helyeken eltérés is akad (*ijancaikisehen*). Egyedül Gezeliusnál fordul még elő *q* és illativusi *h*, ez a korai forrásműhöz való visszanyúlás miatt lehetséges. A zöngés palatális spiránst már az 1695-ös szövegben *w*-vel jelölték (*welwollistem*) (Rapola 1966: 74-75), ami arra utal, hogy kiejtésben eltűnt, és már az írásban is kiveszőben volt. A magánhangzóhosszúság jelölésének következetlenségére is találunk példát: *kiusauxeen* – *kiusauxen*.

Írásomban a finn helyesírás egységességéhez vezető út első szakaszát igyekeztem bemutatni. Már ebből a rövid tanulmányból is jól láthatók azok a törekvések, melyek végigkísérték a folyamatot, viszont az is kitűnik, hogy bizonyos lejegyzési szokásokhoz egészen sokáig ragaszkodtak. Mindenesetre a látottak alapján érthető, hogy Agricolának mivel kellett szembenézni akkor, amikor munkái kiadására adta a fejét, illetve világossá válik az is, a helyesírás szempontjából miért nevezzük mérföldkőnek az 1642-es Bibliát.

Irodalom

- Agricola, Mikael 2007: Abckiria. Kriittinen editio. Toim. Kaisa Häkkinen. SKS, Helsinki.
- Finno, Jaakko 1988: Virsikirja. Näköispainos. Toim. Pentti Lempiäinen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 463. SKS, Helsinki.
- Häkkinen, Kaisa 1994: Agricolasta nykykieleen. WSOY, Helsinki.
- Ikola, Osmo 1984: Suomen kielen historia. In: Heikki Paunonen – Päivi Rintala (toim.), Nykysuomen rakenne ja kehitys 2. SKS, Helsinki. 111–138.
- Ikola, Osmo 1990: Kielen elämää ja käyttöä. WSOY, Helsinki.
- Koivusalo, Esko 1997: Kielen aika. Kotimaisten kielen tutkimuskeskuksen Julkaisuja 92. Kielenkäytön oppaita 2. Edita, Helsinki.
- Lehikoinen, Laila – Kiuru Silva 2009: Kirjasuomen kehitys. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.

- Pyhä Raamattu 1992. Suomen Piipliaseura, Mikkeli.
Rapola 1933: Suomen kirjakielen historia I. SKS, Helsinki.
Rapola, Martti 1947: Johdatus suomen murteisiin. Tietolipas 4. SKS, Helsinki.
Rapola, Martti 1962: Vanha kirjasuomi. Tietolipas 1. SKS, Helsinki.
Rapola, Martti 1965: Suomen kirjakielen historia I. SKS, Helsinki.
Rapola, Martti 1966: Suomen kielen äännehistorian luennot. SKS, Helsinki.
Rapola, Martti 1968: Vanhan kirjasuomen lukemisto. SKS, Tampere.

*

The development of Finnish orthography in the 16-17th century

This paper discusses how the spelling system of the Finnish language evolved and developed in the 16th and 17th centuries. The introductory passages describe the circumstances and difficulties in which written Finnish evolved. The first Finnish texts were published in Stockholm in the middle of the 16th century, since the first Finnish printing press was opened only in the 1600s, owing to the development of education and to the Reformation. The spelling of texts printed in foreign linguistic environment, thus, was rather inconsistent, following foreign spelling practices. The first section of the essay discusses the orthography of this period – the era of Agricola and his contemporaries: Hemminki, Sorolainen and Jaakko Finno.

The second part describes the spelling of the 1642 Finnish Bible, the first unabridged Bible in Finnish, representing a milestone in the evolution of orthography. A great part of the translators' work was the standardization of spelling rules, and it is clearly observable from the analysis and the examples that Finnish orthography had become more consistent and settled by this time.

A separate short section is reserved for the description of the voiced palatal and dental fricatives, and the voiceless pair of the latter. These sounds do not occur in present-day Hungarian anymore, but have affected the language. They occurred mainly in consonant-clusters and were transcribed in several different ways.

Spelling and transcription practices are illustrated with contemporary examples. At the end of the paper, various versions of the Lord's Prayer from the 16th and 17th centuries are also included, in which one can observe the orthographical peculiarities discussed in the rest of the paper.

REGINA BÚDI